

Mitja Ferenc*

Nemški vojni ujetniki v Sloveniji. Organizacija taborišč in delo z vojnimi ujetniki¹

Po koncu vojne se je v ujetništvu v najmanj 20 državah znašlo enajst do dvanajst milijonov nemških vojakov. Zaradi tako velikega števila je v Nemčiji vprašanje vojnega ujetništva predstavljalo eno izmed največjih kolektivnih travmatičnih izkušenj. Večina internirancev je svoja najboljša leta preživela v vojni in nato v ujetništvu. Veliko se jih ni vrnilo. Tisti, ki so se vrnil domov, so pogosto svoje domače okolje našli spremenjeno ali uničeno. In težko so se vračali nazaj v civilno življenje.

Nemška vlada v Bonnu je leta 1957 ustanovila Komisijo za dokumentiranje usode nemških vojnih ujetnikov v drugi svetovni vojni. Kot rezultat raziskovalnega dela komisije sta za Jugoslavijo nastali dve knjigi; *Die deutschen Kriegsgefangenen in Jugoslawien 1941–1949*, München, 1962, in *Die deutschen Kriegsgefangenen in Jugoslawien, 1949–1953*, München, 1964. Avtor obeh je K. W. Böhme. V njih so zbrani spomini vojakov v jugoslovanskem ujetništvu. Iz pripovedi ujetnikov zaznamo čustveni naboj o težkih razmerah ujetništva pa tudi, da so bili pogosto žrtve revanšizma in nasilja s strani partizanskih stražarjev in preiskovalnih oficirjev in da so bile kljub konvencijam in navodilom o ravnanju z ujetniki prisotne nepravilnosti in zlorabe pri ravnanju z njimi. Zaradi številnih masovnih likvidacij in visoke umrljivosti kot posledice nehumanih pogojev je nekdanja Jugoslavija glede odnosa do nemških vojnih ujetnikov veljala za eno najslabših, takoj za Sovjetsko zvezo.

V jugoslovanski historiografiji poglobljene študije vojnega ujetništva ne bomo našli. Izjemo predstavlja monografija Andreja Rodinisa, ki je na podlagi gradiva ministrstev Bosne in Hercegovine analiziral delo nemških vojnih ujetnikov v Bosni in Hercegovini.² Zaradi neproučenosti in težje ter omejene dostopnosti do arhivskega gradiva v Srbiji

* dr. Mitja Ferenc, izredni profesor, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, SI-1000, Aškerčeva 2, Ljubljana, ferenc.mitja@guest.arnes.si

¹ Prispevek je nastal v okviru programa P6-0235 z naslovom Slovenska zgodovina, ki ga financira ARRS.

² Rodinis, *Velika praznina*.

celotnega poteka vojnega ujetništva še ni mogoče rekonstruirati. Članek zato poskuša prikazati organizacijo nemških vojnih ujetnikov v Sloveniji predvsem s pomočjo gradiva, ki je nastajalo pri ustanovah in podjetjih, ki so vojne ujetnike uporabljale kot ceneno delovno silo.

Število vojnih ujetnikov in ustanovitev taborišč

Število nemških vojnih ujetnikov v nekdanji Jugoslaviji še ni natančno ugotovljeno. Po zaključnih operacijah zmagovite Jugoslovanske armade (JA) maja 1945 je bilo v Jugoslaviji okoli 170.000 vojnih ujetnikov različnih narodnosti. Zbirno poročilo iz začetka junija 1945 navaja, da je bilo v ujetniških taboriščih 175.922,³ sredi julija istega leta pa 169.111 vojnih ujetnikov. Đorđe Novosel in Ilija Nikezić, ki sta za Zvezni sekretariat za ljudsko obrambo analizirala razvoj oboroženih sil SFRJ, pa navajata – a brez navedbe vira – da je bilo ob koncu vojne v Jugoslaviji 209.000 vojnih ujetnikov.⁴ Število ujetnikov se je z meseci zmanjševalo. Tako je bilo konec leta 1945 v evidenci oddelka za vojne ujetnike 112.731 ujetnikov (Nemcev, Avstrijcev, Italijanov, ustašev, četnikov in domobrancev), v 125 ujetniških bataljonih,⁵ a v tej številki prav gotovo nista upoštevala tistih, ki so jih zvezne ustanove uporabljale za prisilno delo.

Za namestitev, prehrano, zdravstveno oskrbo, varovanje in zaposlitev ujetnikov je bilo odgovorno Ministrstvo za narodno obrambo (MNO) Demokratične federativne Jugoslavije (DFJ) in v njegovem okviru Oddelek za vojne ujetnike, ustanovljen 15. aprila 1945.⁶ Organizacijo taborišč za vojne ujetnike je urejal ukaz MNO (3. maj 1945), ki je nalagal ustanovitev poveljstev zbirnih taborišč, uvedbo imena taborišča, ureditev kartotek in drugo, kar je povezano z delom in disciplino v taboriščih. Ukaz je določal, da se v zaledju armad po potrebi organizirajo zbirna taborišča vojnih ujetnikov, ki so jih zajele operativne enote. Iz zbirnih taborišč so ujetnike vodili v taborišča vojnih ujetnikov v zaledju. Vodenje evidenc in nadzor nad taborišči in vojnimi ujetniki so naložili odseku za vojne ujetnike generalštaba JA.⁷

Sklepamo lahko, da je bil položaj ujetnikov neposredno po zajetju ob koncu vojne zelo slab. Poveljnik Prve jugoslovanske armade Peko Dapčević tako poroča generalštabu (dalje GŠ) JA, da se je v Celju predalo 11.000 Nemcev, ki jih vse transportirajo v Zagreb. »*Stanje v taboriščih je obupno. Ni aparatov niti hrane, nujno mora priti nekdo iz*

3 *Partizanska i komunistička represija*, dok. 56. Pismo polkovnika Dimitrije Georgijevića Aleksandru Rankoviću, 12. 6. 1945.

4 Novosel in Nikezić, *Razvoj oružanih snaga*, str. 27.

5 Ivanović, *Razvoj oružanih snaga*, str. 146. Avtor kot vir navaja arhiv JNA, k. 49, f. 4.

6 Lampe, *Prevzgoja nemških vojnih ujetnikov*, str. 961.

7 Novosel in Nikezić, *Razvoj oružanih snaga*, str. 27. Avtor Đorđe Novosel kot vir ukaza navaja »Radno bibliografij« III. uprave GŠ JA, str. 7.

*komande zaledja generalštaba.*⁸ Konec maja in v začetku junija so ujetnike premeščali iz Slovenije, kjer so bili povečini zajeti, v notranjost države, predvsem v Vojvodino, kjer so jih namestili v prehodna taborišča. Verjetno je bilo to obdobje več 100-kilometerskega pešačenja ob premestitvi najtežji del ujetništva. Najvišji vojaški organi v poročilih navajajo pomanjkanje hrane in nezadostno zdravstveno oskrbo, ki so jo lahko ujetniki dobili šele po prihodu v prehodno taborišče. V prehodnih taboriščih so oficirji OZNE opravljali tudi zaslišanja.⁹

Sredi julija 1945 je bilo v Jugoslaviji 169.111 vojnih ujetnikov. V taboriščih so jih našteali 115.440, repatriiranih je bilo 2.580, za repatriacijo je bilo namenjenih nadaljnjih 7.925, 43.166 pa so jih taborišča predala zveznim ministrstvom, ki so ujetnike v svojih ustanovah in podjetjih izkoriščale za delo.¹⁰ 81.376 nemških vojnih ujetnikov in 948 avstrijskih je bilo v 47 oziroma 7 taboriščih, 12.123 italijanskih ujetnikov je bilo v 21 taboriščih, 16.030 ustašev v 8 taboriščih, 3.490 domobranov v 9 taboriščih, 544 četnikov v 4 in 929 Madžarov v 8 taboriščih.¹¹ Iz dokumentov ni razvidno, kolikšen delež ujetnikov, ki so bili predani zveznim ustanovam za delo, so predstavljali nemški ujetniki.

Po številu so bila največja nemška ujetniška taborišča v Mariboru (prek 8.000 ujetnikov), sledijo Sisak, Petrinja, Karlovac, Petrovgrad (danes Zrenjanin) s po več kot 4.000 ujetniki. Več kot 3.000 ujetnikov so imela še taborišča v Zagrebu, Osijeku in Pančevu. Nemške oficirje so nastanili v Vršču (2.620), večje število jih je bilo še v Mariboru (139) in Beogradu (46). Preostalih 30 so razporedili še v 4 taborišča. Podoficirji so bili v Vukovarju (1.126), Sremski Mitrovici (921), Rumi (372), Beogradu (103) in Velesu (18). V taborišču v Vršču so bili poleg nemških tudi oficirji drugih narodnosti. Bilo je še 22 italijanskih, 68 ustaških, 1.734 domobrantskih in 12 madžarskih oficirjev. Predvidevali so, da bodo domobrantske oficirje premestili v Kovin.¹²

Nemške vojne ujetnike iz Avstrije so večinoma zbrali v Vukovarju (644), Borovnici (166), Zemunu (96), preostalih 20 pa v Damir Kapiji, Bosanskem Petrovcu in Prijedoru. Vseh 22 oficirjev iz Avstrije so namestili v Mariboru. V štirih navedenih taboriščih v Sloveniji (Maribor, Kranj, Borovnica, Šentvid) je bilo 12.436 nemških vojnih ujetnikov, 188 Avstrijcev pa je bilo v Mariboru in Borovnici.¹³

Vojni ujetniki so spomladi 1946 prešli iz pristojnosti MNO v pristojnost ministrstva za notranje zadeve FLRJ.¹⁴ 1. aprila 1947 je bilo v Jugoslaviji 83 taborišč, od tega 17

8 *Partizanska i komunistička represija*, dok. 24, 14. 5. 1945.

9 *Partizanska i komunistička represija*, dok. 56.

10 *Partizanska i komunistička represija*, dok. 70. Pismo polkovnika Dimitrije Georgijevića Aleksandru Rankoviću, 12. 7. 1945.

11 *Partizanska i komunistička represija*, dok. 70.

12 Prav tam.

13 Prav tam.

14 Ivanovič, *Razvoj orožanih snaga*, str. 146. Avtor kot vir navaja arhiv JNA, istorijat uprave GŠ z dne 13. 1. 1946 in ukaz ministra z dne 3. 1. 1946.

na Hrvaškem, po 15 v Srbiji ter Bosni in Hercegovini, po 14 v Vojvodini in Sloveniji, 5 v Črni gori, 3 v Makedoniji.¹⁵ Do 3. oktobra 1947 se je število taborišč zmanjšalo na 68. V njih so našeli 71.366 vojnih ujetnikov.¹⁶

Pravna ureditev

Skozi zgodovino so bili vojni ujetniki različno obravnavani. Pravila in postopki, kako ravnati z njimi, so se razvijali postopoma. Intenzivnejši naporji so bili narejeni po francosko-pruski vojni 1870–1871. Položaj vojnih ujetnikov je bil prvič urejen s Haaskimi konvencijami leta 1899 in 1907. Negativne izkušnje iz prve svetovne vojne so pogojevale sprejetje posebne konvencije o položaju vojnih ujetnikov, tj. Konvencije o ravnanju z vojnimi ujetniki iz 27. julija 1929, ki je veljala v času druge svetovne vojne, dokler je ni zamenjala III. ženevska konvencija o ravnanju z vojnimi ujetniki iz leta 1949.¹⁷

Po Ženevskih konvencijah je za vojne ujetnike odgovorna država, ki jih je zajela. Z njimi je morala ravnati človeško. Zaščititi jih je morala proti nasilju in zapostavljanju, spoštovati njihovo osebnost, po koncu vojnih operacij pa omogočiti vrnitev v domovino. Konvencija je za ujetniška taborišča predpisala vse potrebne higienske in zdravstvene pogoje. Predpisana je bila primerna prehrana in namestitev, oskrba z obleko in obutvijo pa tudi zadovoljevanje intelektualnih in verskih potreb, dopisovanje, prejemanje paketov ipd. V primeru smrti je predvidevala časten pokop, ureditev grobišč in obveščanje nasprotne strani. Ujetnike, razen častnikov, so lahko uporabljali kot delovno silo, vendar skladno z njihovimi sposobnostmi. Predvideno pa je bilo, da se zaslužek uporabi za izboljšanje njihovega položaja, preostanek pa izplača ob zaključku ujetništva. Prepovedano jih je bilo uporabljati za nevarna in nezdrava opravila. Beg ali poskus bega je konvencija obravnavala kot legitimno dejanje, za katerega je lahko ujetnik le disciplinsko kaznovan.

Jugoslovanske oblasti so pisna navodila o ravnanju z vojnimi ujetniki sicer prilagodile Ženevskim konvencijam, a praksa ravnanja z ujetniki je bila (pre)mnogokrat povsem drugačna. Konvencija o zaščiti vojnih ujetnikov je bila upoštevana v premajhni meri ali pa sploh ne. Spomini nemških vojnih ujetnikov, objavljeni v obeh knjigah v 60. letih prejšnjega stoletja, nam prikazujejo drugačno sliko njihovega položaja, kot bi ga lahko razbrali iz ukazov in navodil jugoslovanskih oblasti. Seveda ob upoštevanju, da so spomini ujetnikov subjektivni in nagnjeni k pretiravanju, zlasti za tisto, kar je bilo slabo in hudo, medtem ko so pozitivne oziroma bolj rečeno normalne plati običajno izpuščali ali minimizirali. Položaj ujetnikov je bil odvisen od gmotnih zmožnosti zmagovalcev, pa tudi od etičnih in moralnih načel ljudi, ki so imeli z ujetniki opravka; od poveljnikov

15 *Partizanska i komunistička represija, Slavonija, Srijem, Baranja*, str. 663–665.

16 Prav tam, str. 666–668.

17 *Međunarodne konvencije o ratnom pravu i o sigurnosti*, str. 337.

taborišč do stražarjev. Ugotavljamo pa tudi velik razkorak med izdanimi navodili in ukazi vrhovnih oblasti, ki so hotele vsaj na papirju uskladiti delovanje s konvencijami, dejansko pa so vojne ujetnike obravnavale v nasprotju z njimi. To še zlasti velja za ujetnike iz vrst jugoslovanskih kolaboracijskih enot.

Kljub temu si v nadaljevanju pogledjmo, kako so oblasti normativno določile organizacijsko shemo taborišč in delo z vojnimi ujetniki.

Organizacijska shema delovanja ujetniških taborišč v Jugoslaviji

Oddelek za vojne ujetnike MNO je imel nalogo, da organizira in zbira vojne ujetnike, jih razdeli po taboriščih, organizira nastanitev in oskrbo ter izkoristi za delo. Podrejen je bil drugemu pomočniku ministra za narodno obrambo.¹⁸ Navodilo (priročnik) za delo z vojnimi ujetniki je oddelek izdal 22. julija 1945.¹⁹

Oddelek za vojne ujetnike MNO je imel odseke pri štabih armad in sekcije pri komandah vojnih področij in komandi mesta Beograd. Ti so skrbeli za razporeditev in dodelitev ujetnikov na delo, za sanitetne ukrepe, kontrolo nastanitve, prehrano, obleke in način njihovega izkoriščanja. Za stražo vojnih ujetnikov je skrbelo okoli 12.000 vojakov, podoficirjev in oficirjev.

Vsaka sekcija vojnih ujetnikov, ki je na svojem območju imela vojne ujetnike ali pa jih je pričakovala, je morala na primernem kraju ustanoviti taborišče. Poveljstvo ujetniškega taborišča so sestavljali komandant, politični komisar, adjutant, intendant, potrebno število zdravnikov, bolničarjev in higienikov, disciplinskih podoficirjev, pisarjev in najnujnejše število stražarjev. Vsako taborišče bi glede na navodila moralo imeti: brivnico, krojaško delavnico, čevljarstvo delavnico, pralnico, kopalnico, sredstva za dezinfekcijo oblačil, knjižnico in disciplinski zapor. Taborišče naj bi imelo tudi bolnišnico s tremi oddelki: kirurškim, infekcijskim in rekonvalescentnim.

Ujetniška taborišča so skrbela za tiste vojne ujetnike, ki še niso bili razporejeni v ujetniških bataljonih oziroma če ti še niso odšli na delo ali pa so se vrnili na prezimovanje ali pa so bili v tranzitu čez območje poveljstva vojnega področja.²⁰

Sekcije za vojne ujetnike so morale poskrbeti za ustanovitev ujetniških bataljonov. Ti so morali imeti toliko stražarjev, kolikor je bilo desetin ujetnikov, in še 4–7 stražarjev za štab bataljona. Bataljon je moral imeti tolmača. Če je bil bataljon oddvojen iz taborišča, bi moral imeti brivnico, krojaško delavnico, čevljarstvo, pralnico, kopalnico,

18 Ivanovič, *Razvoj orožanih snaga*, str. 146. Avtor kot vir navaja arhiv JNA, k. 3, f. 4.

19 Arhiv Republike Slovenije (dalje AS), fond 233 Ministrstvo za gradnje NVS (dalje 233 MG), f. 429. Uputstvo za poslovanje oko ratnih zarobljenika z dne 22. 7. 1945 (dalje f. 429, Navodilo za delo z vojnimi ujetniki). Navodilo se je izdalo na podlagi točke 7. ukaza GŠJA str. zaup. št. 259, z dne 30. 6. 1945. S temi navodili se je menjal oz. dopolnil ukaz organizacijskega oddelka MNO, strg. zaup. št. 165 z dne 17. 5. 1945 in zaup. št. 172 z dne 15. 5. 1945.

20 AS 233, MG, f. 429. Navodilo za delo z vojnimi ujetniki.

sredstva za dezinfekcijo oblek, ambulanto, knjižnico in disciplinski zapor. Do julija 1945 so ujetniški bataljoni šteli 500 ujetnikov, potem pa se je s spojitvijo dveh njihovo število povečalo do 1.000.

Vojni ujetniki kot cenena delovna sila

Odsek za vojne ujetnike generalštaba JA je ujetnike dodeljeval državnim ustanovam za opravljanje raznih del.²¹ 15. maja 1945 je določil, kolikšen delež ujetnikov bodo posamezna zvezna ministrstva lahko uporabljala za delo. Ministrstvu za kmetijstvo je določil 20 % delež ujetnikov, enako tudi ministrstvu za promet. Po 15 % delež ujetnikov naj bi pripadal ministrstvom za gradnje, industrijo in obrambo. 10 % delež ujetnikov naj bi dobilo ministrstvo za rudarstvo, pol manjši pa ministrstvo za gozdarstvo.²² V času žetve je bilo predvideno, da največ vojnih ujetnikov dobi ministrstvo za kmetijstvo.²³ Navodilo o izkoriščanju vojnih ujetnikov za delo je MNO določilo 18. maja 1945. Takrat je tudi ustanovilo ujetniške bataljone.²⁴ Že junija 1945 je npr. postopek pridobitve ujetnikov potekal tako, da je minister za gozdarstvo Narodne vlade Slovenije (NVS) Tone Fajfar na zvezno gozdarsko ministrstvo sporočil, naj 1.100 ujetnikov dostavi na železniško postajo v Brežice, kjer jih bodo v skupinah po 100 premestili na delovišča po državnih gozdovih. Pri tem si je od ministrstva za trgovino in oskrbo zajamčil prehrano za en mesec in dovoljenje za nakup orodja.²⁵

Število ujetnikov se je pri posameznih ustanovah neprestano spreminjalo, kar je razvidno iz poročil, ki so jih slovenske ustanove pošiljale nadrejenim. Ujetnike so vojaške oblasti ustanovam tudi večkrat nenapovedano odvzele in jih niso nadomestile z drugimi, zaradi česar so se te pritoževale pri poveljstvu zaledja 4. armade, ki je bilo pristojno za območje Slovenije. Trdili so, da zato nastaja škoda na državnih posestvih; saj morajo nove ujetnike, za katere prosijo, najprej očistiti uši, oskrbeti z obleko in obutvijo ter priučiti za delo.²⁶

Znotraj ministrstva za kmetijstvo NVS je število ujetnikov, ki so jih uporabljali za delo, naraščalo. Tako je bilo avgusta 1945 na 27 veleposestvih, šolah, ekonomijah, ribogojnici in ministrstvu zaposlenih 626 vojnih ujetnikov.²⁷ Sredi marca 1946 je v usta-

21 Novosel in Nikežić, *Razvoj orožanih snaga*, str. 27. Avtor kot vir ukaza navaja »Radno bibliografijo« III. uprave GŠ, str. 7.

22 AS 233, MG, f. 429. Navodilo za delo z vojnimi ujetniki. Navodilo se pri razdelitvi vojnih ujetnikov posameznim zveznim ministrstvom sklicuje na ukaz GŠ JA zaup. št. 204.

23 AS 233, MG, f. 429. Navodilo za delo z vojnimi ujetniki.

24 Novosel in Nikežić, *Razvoj orožanih snaga*, str. 27. Avtor Đorđe Novosel kot vir navaja Arhiv Vojnoistorijskih institut, 36/I, K.25 A.

25 AS Vlada RS (neurejeno gradivo), šk. 1, m. 1.

26 AS 235, Ministrstvo za poljedelstvo NVS (MP), f. 12. Dopis št. zaup. 466/30 šefa kabineta MK Živka Bernota odseku za vojne ujetnike komande zaledja 4. armade in v vednost odseku za vojne ujetnike MNZ, 28. 5. 1946.

27 AS 235, MP, f. 12. Dopis št. 2406/2 referenta za UDP MK odseku za vojne ujetnike pri zaledju 4. armade, 10. 8. 1945.

novah ministrstva delalo 1.000 vojnih ujetnikov in pisali so, da v tistem letu novih ne potrebujejo.²⁸ A že konec avgusta 1946 je v 45 ustanovah ministrstva delalo 1.355,²⁹ skupaj z gozdarskim oddelkom pa okoli 2.800 vojnih ujetnikov.³⁰

Ministrstvo za gradnje je konec leta 1945 za delo uporabljalo 3.395 vojnih ujetnikov. Največji »zaposlovalec« je bilo gradbeno podjetje Gradis, kjer je na deloviščih, skladiščih in delavnicah delalo 1.735 ujetnikov, v bolnišnici pa je bilo še 289 ujetnikov.³¹ Ujetniki v tem podjetju so bili kar iz 9 ujetniških bataljonov.³² Največ jih je novembra delalo na visokih gradnjah (361), mostovih (262), v skladiščih, taboriščih, kuhinjah (154), vodnih zgradbah (149), v mehaničnih delavnicah (54), pri pripravi gradbenega lesa (37), gramoznicah (22), cestah (16), mizarskih in tesarskih delavnicah (15), kot šoferji (8), v kamnolomih (5). V karanteni jih je bilo 78, v bolnišnici 149, v ambulanti pa 101 ujetnik.³³ Ujetniki v tem podjetju so bili kar iz 9 ujetniških bataljonov.³⁴

687 ujetnikov, ki so jih zaposlovale tehnične baze, je gradilo in popravljalo zgradbe, 683 ujetnikov, ki jih je uporabljala uprava cest, pa je delalo na cestnih delih (358), v kamnolomih (112), v mizarskih delavnicah in kot šoferji (8), pri vodnih gradnjah na regulaciji reke (48), popravilih in gradnjah mostov (54), poslopij (10), regulacijah rek (72), delali pa so tudi kot risarji (5) in pri različnih taboriščnih delih (17).³⁵

Za ureditev železniške povezave s Trstom so na odseku porušenega borovniškega mostu glavni železniški upravi obljubili 8.000 ujetnikov, a so jih v taborišču Borovnica imeli le 1.000, pa še od teh jih je 300 bilo bolnih in nesposobnih za delo.³⁶

Vojne ujetnike so nameravali uporabljati predvsem za javna dela v kmetijstvu, gozdarstvu in industriji. Kmetom so jih dodeljevali le izjemoma, a so bili tudi takšni primeri. Ministrstvo za kmetijstvo sicer s tem ni soglašalo, saj je bila ujetniku tako dana večja možnost pobega, takšno dodeljevanje pa ni bilo priporočljivo niti iz političnih razlogov. Če bi se takšna praksa ponavljala, naj bi jih dodeljevali le tistim kmetom, ki so blizu taborišča.³⁷

28 AS 235, MP, f. 12. Dopis št. 2468/72 referenta za vojne ujetnike MK - oddelku za vojne ujetnike MNO, 16. 3. 1946.

29 AS 1118, Ministrstvo za kmetijstvo in gozdarstvo (dalje MK), f. 12. Dopisu št. 92/218 MK ministrstvu za delo LRS z dne 19. 10. 1946 priloženi seznam z naslovom: Seznam in število vojnih ujetnikov zaposlenih pri ustanovah ministrstva za kmetijstvo.

30 AS 1118, MK, f. 63. Koncept dopisa pomočnika ministra MK predsedstvu vlade LRS 23. 8. 1946.

31 AS 233, MG, f. 329.

32 AS 233, MG, f. 329. Pregled vojnih ujetnikov na državnem gradbenem sektorju, stanje 1. 12. 1945.

33 AS 233, MG, f. 329. Poročilo o stanju vojnih ujetnikov gradbenega podjetja Gradis - centrala Ljubljana, 22. 11. 1945.

34 AS 233, MG, f. 329.

35 AS 233, MG, f. 329. Pregled vojnih ujetnikov, zaposlenih na državnem gradbenem sektorju, stanje 1. 12. 1945.

36 AS Vlada RS (neurejeno gradivo), šk. 1, m. 2, 10. 8. 1945.

37 AS 235, MP, f. 12. Zapisnik o anketi glede ureditve vprašanja zaposlitve vojnih ujetnikov, 25. 8. 1945.

Iz poročil je razvidno, da so ujetnike za delo na kmetijah dodeljevali v t. i. izseljeniškem pasu. To je območje med Savo in Sotlo, od koder so nacisti med vojno izgnali 37.000 Slovencev, kjer so naselili okoli 15.000 kočevskih in drugih Nemcev. Po vojni so se Slovenci iz izgnanstva vračali na opuščene kmetije. Oblast je od okrajnih in krajevnih ljudskih odborov zahtevala, naj ti od kmetov zberejo dnino za vojne ujetnike. Ti pa so protestirali, saj naj bi bila že prehrana vojnih ujetnikov zaradi vsesplošnega pomanjkanja zelo obremenjujoča. Kmetje so ujetnike kljub zimi zadržali pri hiši in prehranjevali. Računali so, da jim bodo spomladi in poleti v pomoč pri delu. Poveljstva pa so kmetom sredi žetve in košnje ujetnike odvezla in zahtevala takojšnje plačilo dnin za minulo zimsko obdobje. Krajevne oblasti so zatrjevale, da terjanje teh prispevkov v izseljeniškem pasu ni pravično. Gospodarski svet FLRJ je kasneje kmete krškega okraja oprostil plačila dnin za vojne ujetnike.³⁸ Poleti 1946 ministrstvo za kmetijstvo ni več ugodilo prošnjam za podaljšanje dela vojnih ujetnikov na kmetijah niti ni dodeljevalo novih, s pojasnilom, da tega več ne dovoljujejo vojaške oblasti.³⁹

Evidenca ujetnikov in ujetniških bataljonov

Štabi ujetniških bataljonov so dobili nazive po zaporedni številki. Za nazive ujetniških bataljonov so se dodelila armadnim odsekom za vojne ujetnike in sekcijam za vojne ujetnike pri komandah mest arabske številke, in sicer: sekciji komande mesta Beograda od 1–15, odseku 1. armade od 16–100, sekciji komande mesta Zagreb od 101–115, odseku 2. armade od 116–200, odseku 3. armade od 201–300, odseku 4. armade od 301–400, odseku 5. armade od 401–500, odseku 6. armade od 501–600. Dodeljena številka za naziv štaba bataljona se ni smela zamenjati niti v primeru, če je bil bataljon premeščen na območje druge armade.⁴⁰

Ujetniška taborišča in bataljoni so morali voditi kar 14 različnih knjig: delovodnik (odprti, zaupni in strogo zaupni), knjigo odposlane pošte, knjigo povelj, knjigo ukazov, dnevnik dela, bolniško knjigo, knjigo umrlih in izginulih itd.⁴¹ Med obveznimi dokumenti so bili Navodilo za delo z vojnimi ujetniki iz 22. julija 1945, izvod Konvencije o postopkih z vojnimi ujetniki iz 29. julija 1929, prepis ukaza GŠ JA iz 30. junija 1945 in 15. maja 1945 in tabela prehrane za ujetnike.⁴²

38 ZAL, Okrožni LO Novo mesto, šk. Tajništvo 1946. Zapisnik 6. zbora volivcev KLO Sv. Križ, 7. 7. 1946; dopis sekretariata OILO Krško predsedstvu okrožnega ILO Novo mesto, 15. 7. 1946; dopis tajništva okrožnega ILO Novo mesto predsedstvu vlade LRS, 22. 7. 1945; dopis predsedstva vlade LRS okrožnemu ILO Novo mesto 12. 8. 1946; dopis tajništva okrožnega ILO Novo mesto predsedstvu vlade LRS, 17. 8. in 26. 9. 1946.

39 AS 1118, MK, f. 64. Prošnji Angele Ocepek iz Dobovca in Neže Kuntarič iz Kalce Naklo 9. 7. 1946 in 3. 9. 1946.

40 AS 233, MG, f. 429. Navodilo za delo z vojnimi ujetniki.

41 Prav tam.

42 Prav tam.

Zaradi velike razpršenosti delovišč je bila zelo pomembna natančna evidence vojnih ujetnikov. Vsak vojni ujetnik, ne glede na to, kje se je nahajal, je moral pripadati enemu ujetniškemu bataljonu. Ti so morali poleti 1945 najhitreje zapolniti ujetniške kartone v treh izvodih. Evidenčni karton je imel več rubrik:⁴³

- a) *Matrikula;*
ostati je morala prazna, izpolnil jo je oddelek za vojne ujetnike MNO;
- b) *Taborišče;*
vpisalo se je ime ujetniškega bataljona, npr. 47. ujetniški bataljon;
- c) *Zaporedna številka;*
izpolnili so jo na koncu izpolnjevanja ujetniških kartonov posameznega bataljona, ko so kartoteko uredili po abecednem redu. Vsak bataljon je dobil svojih tisoč števil, tako da je npr. 313. ujetniški bataljon označil ujetnike s števkami od 313.000 do 313.999, 314. ujetniški bataljon od 314.000 do 314.999. Če v bataljonu ni bilo 1.000 ujetnikov, so morali potem po vsaki črki abecede rezervirati po nekaj števil za tiste ujetnike, ki bi se javili ali pa bi jih našli, ujeli ali razporedili naknadno v bataljon;
- č) *Priimek, ime in očetovo ime;*
posebej je bilo poudarjeno, da se ne piše fonetično, temveč v jeziku posameznega ujetnika. Imena so morali izpolniti z latinico;
- d) *Čin;*
- e) *Kdaj in kje ujet;*
- f) *Vojaška funkcija, ki jo je ujetnik imel, ko je prišel v vojno ujetništvo;*
- g) *Naziv komande, enote ali ustanove, ki ji je pripadal, ko je prišel v vojno ujetništvo;*
- h) *Matična številka; tj. številka, ki jo je ta dobil v svoji vojski in jo nosil na znački za razpoznavanje;*
- i) *Datum in kraj rojstva;*
- j) *Poklic v civilstvu;*
- k) *Datum in kraj prebivanja;*
- l) *Narodnost;*
- m) *Veroizpoved;*
- n) *Zakonsko stanje;*
- o) *Točen naslov ujetnikove družine;*
- p) *Domovinska pristojnost;*
vas, občina, srez ali mesto, ulica in hišna številka, kjer ga vodijo v evidenci.

En izvod je zadržal ujetniški bataljon in ga hranil tudi pri premeščanju na območje druge armade, drugi in tretji izvod pa so dostavili nadrejeni sekciji za vojne ujetnike

43 Prav tam.

komande vojnega področja oz. komande mesta, ta pa naprej armadnemu odseku za vojne ujetnike in ta naprej oddelku za vojne ujetnike MNO.⁴⁴

Evidenco o številu, stanju in delu vojnih ujetnikov je vodilo veliko oddelkov in odsekov različnih ustanov. Včasih ti niso več vedeli, kateremu ujetniškemu bataljonu pripadajo ujetniki na posameznih deloviščih.⁴⁵ Poveljstva ujetniških bataljonov so od ustanov, kjer so ujetniki delali, zahtevala pogostejše ali celo vsakodnevne evidence tudi zato, da poveljstvom ni bilo treba voditi lastne evidence. Civilne ustanove so bile namreč dolžne obveščati bataljone o ujetnikih le v primeru smrti, bolezni, bega ipd. Stanje in delo vojnih ujetnikov na gradbiščih pa bi morali nadzirati štabi bataljonov in to disciplinski podoficirji.⁴⁶ Ti bi morali delovišča nenehno obiskovati in tedensko pošiljati poročila štabu bataljona.⁴⁷

Ko so do 15. marca 1946 vojni ujetniki prišli pod nadzor ministrstva za notranje zadeve, je organiziranost vojnih ujetnikov v Sloveniji postala bolj pregledna. Pri ministrstvu za notranje zadeve LRS v Ljubljani je deloval odsek za vojne ujetnike, kasneje imenovan tudi IX. odsek. Njegova naloga je bila, da ujetnike dobro zavaruje, oskrbuje in pravilno uporabi za delo. Prav temu odseku so druga ministrstva sporočala svoje zahteve po ujetniški delovni sili. Odsek pa je bil glede oficirjev, podoficirjev in borcev podrejen še 15. polku 2. divizije KNOJ (sedež v Ljubljani), glede samih ujetnikov pa IX. oddelku ministrstva za notranje zadeve FLRJ (vprašanja preskrbe, vzgoje, evidence, nadzora). Odsek zaradi trojne podrejenosti navodil večkrat ni mogel izvesti. Zato je prišlo do raznih motenj v delovanju, predvsem takrat, ko so se ministrstva in podjetja kar neposredno obračala na odsek, dokler se to ni osredotočilo v ministrstvu za delo.⁴⁸ Pomenljivo je navodilo zveznega ministra za notranje zadeve iz februarja 1947 o korektnem odnosu do ujetnikov, saj so ugotovili mnoga nehumana dejanja, v katerih so prednjačila taborišča v Sloveniji in poveljstva letališč. Ukazalo je, da se mora vsako grobo ravnanje z ujetniki izkoreniniti, povzročitelje kaznovati, poveljstva pa večjo pozornost posvetiti delovanju antifašističnih odborov.⁴⁹

44 Prav tam..

45 AS 233, MG, f. 329. Dopolis št. 12/46 sekcije za vojne ujetnike komande zaledja 4. armade - MG, 5. 2. 1945.

46 AS 233, MG, f. 403. Dopolis št. 1716 odseka vojnih ujetnikov komande zaledja 4. armade - MG, 21. 3. 1946.

47 AS 233, MG, f. 403. Okrožnice. Ukaz št. 333 načelnika štaba komande zaledja 4. armade vsem štabom ujetniških taborišč, vsem ministrstvom NVS, ki zaposlujejo vojne ujetnike, vojni upravi za Istro in slovensko Primorje, komandama vipavskega in reškega vojnega področja in vsem divizijam, ki imajo nadzor nad ujetniškimi sanitetnimi oddelki, 25. 1. 1946.

48 AS 1931 (nekdANJI arhiv Ministrstva za notranje zadeve Republike Slovenije). Elaborat Nemški vojni ujetniki v Sloveniji. Št. dosjeja 1235-2, inv. 304. Elaborat ima 49 strani. Ni podpisan, niti ni navedeno, kateri organ ga je izdelal in kdaj. Po vsebini sklepam, da je nastal konec l. 1949, po 31. oktobru in da ga je pisala oseba, ki je delala v UDV, v oddelku, ki je organiziral agenturno mrežo med ujetniki. Prvi del vsebuje podatke o vojnih ujetnikih v Sloveniji, drugi del o oproščenih vojnih ujetnikih, tretji del o nemških strokovnjakih v Sloveniji, četrti del pa o klubih nemških delavcev (dalje AS 1931, Elaborat Nemški vojni ujetniki v Sloveniji).

49 Rodonis, *Velika praznina*, str. 44.

Ujetniška taborišča v Sloveniji

Maja 1947 je bilo v Sloveniji 13 ujetniških taborišč, pod odsek za vojne ujetnike LRS pa je sodilo še taborišče v Podlabinu. Skupaj je bilo v njih okoli 15.000 ujetnikov. Taborišča so bila le v krajih, kjer so bila večja dela, in sicer: Jesenice (oznaka 311), Kranj (315), Škofja Loka (BRZ),⁵⁰ Ljubljana-Rožnik (313), Ljubljana (312), Borovnica (314), Log (324), Prestranek (321), Kočevje (310), Novo mesto (319), Brežice (307), Teharje (305), Maribor (303), Podlabin (6). Taborišče v Prestranku je bilo v Coni B, ki takrat še ni bila priključena LRS.

Popis jugoslovanskih taborišč iz oktobra 1947 je naštel v 13 slovenskih taboriščih in v ujetniški bolnišnici v Škofji Loki 12.271 ujetnikov. Stražilo jih je 34 oficirjev in 1.074 podoficirjev ter vojakov. Številčno stanje ujetnikov je bilo sledeče: Labin 1.121, Kočevje 842, Maribor 840, Teharje 1102, Brežice 727, Jesenice 1.303, Ljubljana 1.690, Ljubljana-Rožnik, 855, Borovnica 736, Kranj 896, Novo mesto 1000, Prestranek 556, Log 544. V bolnišnici Škofja Loka je bilo 59 ujetnikov.⁵¹

Marca 1948 so ujetnike poslali v notranjost države, za črto Tolmin - Kranj - Celje - Ptuj. Maja 1948 je bilo v Sloveniji še 9 taborišč. Ukinjena so bila taborišča na Jesenicah, v Logu, Prestranku, Mariboru, na Teharjah in v Podlabinu. Novo je bilo taborišče v Hočah, ki je dobilo številko taborišča v Prestranku.⁵² V 9 taboriščih je bilo 6.481 ujetnikov, največ v obeh taboriščih v Ljubljani, in sicer 2.377, najmanj v Škofji Loki, 235. Nemških ujetnikov je bilo 83 %, avstrijskih 15,5 %, Volksdojčerjev 1,1 %, Južnih Tirolcev pa 0,37 %.

Taborišče	Nemci	Avstrijci	Volksdojčerji	Južni Tirolci	Skupaj	Ja
210 Kočevje	731	251	5		987	
307 Brežice	804	52	3		859	
312 Ljubljana	1125	180	12		1317	
313 Rožnik-Ljubljana	910	114	12	24	1060	
314 Borovnica	533	136	16		685	
315-Kranj	257	24	2		283	
319-Novo mesto	538	162			700	
321-Hoče	302	39	14		355	
BRZ-Škofja Loka	180	46	9		235	
Skupaj	5380	1004	73	24	6481	ok. 600

V taboriščih je bila nastanjena le petina ujetnikov, drugi so bili v delovnih skupinah. Te so štejele od 10 do 200 ujetnikov. Dodeljene so bile različnim podjetjem, ki so za njih

50 Bolnica ratnih zarobljenika.

51 *Partizanska i komunistička represija, Slavonija, Srijem, Baranja*, str. 666–668.

52 AS 1931. Elaborat Nemški vojni ujetniki v Sloveniji. Skica taborišč.

prevzela materialno in moralno odgovornost, kljub temu pa so bili ujetniki še vedno več ali manj pod vojaško stražo.⁵³

Lokacije ujetniških taborišč in dokumentacija

Lokacije bivših taborišč je republiški sekretariat za notranje zadeve SRS poskušal zbrati leta 1963. Kot so zapisali v poročilu, so imeli velike težave pri iskanju dokumentacije. Zabeležili so podatke o 21 ujetniških taboriščih. S tega seznama, ki so ga sestavljali leta 1963 in 1964, lahko ugotovimo, da so kot taborišča upoštevali tudi večja delovišča, ki so bila zastražena ali ograjena, npr. Cerknica, Ravne, Dravograd, Dražgoše in Bresternica pri Mariboru.

1. Zg. Hajdina; ob železniški progi – bivše taborišče nemške delovne službe, taborišče za nemške ujetnike je obstajalo približno eno leto.
2. Ptuj; v vojaških kasarnah, taborišče je obstajalo približno eno leto.
3. Maribor; v šolski zgradbi bivšega bogoslovja – takrat kmetijske srednje šole v Kamniški ulici 30.
4. Bresternica pri Mariboru; v barakah hidrocentrale Mariborski otok delovno taborišče za nemške ujetnike.
5. Ormož; v gradu, taborišče za nemške vojne ujetnike do leta 1946.
6. V tedanji občini Ravne; lesene barake v gozdu, taborišče nemških vojnih ujetnikov.
7. Dravograd; manjše taborišče, prehodnega značaja.
8. Ljubljana; na Rožniku.
9. Na Brodu ob Savi; taborišče nemških vojnih ujetnikov od 1945 do 1946.
10. Cerknica; taborišče nemških vojnih ujetnikov (okrog 70) od novembra 1945 do oktobra 1948.
11. Jesenice; taborišče nemških vojnih ujetnikov od osvoboditve do julija 1948.
12. Kočevje; taborišče nemških vojnih ujetnikov od osvoboditve do začetka 1948.
13. Kranj; od 1945 do 1947, ko je bilo razpuščeno in deloma priključeno taboriščema na Jesenicah in v Ljubljani.
14. Novo mesto; od leta 1945 do druge polovice 1948 taborišče nemških vojnih ujetnikov, okrog 1.300–1.500 ujetnikov.
15. Škofja Loka; na gradu, od julija 1945 do 31. decembra 1948, taborišče nemških in italijanskih vojnih ujetnikov. Ker je večje število zbolelo za kužnimi boleznimi, so taborišče spremenili v Centralno bolnišnico vojnih ujetnikov Slovenije.
16. Dol pri Borovnici; ki se mu je sredi 1946 pridružilo taborišče z Brega pri Borovnici. Ukinjeno 1948.

53 AS 1931, Elaborat Nemški vojni ujetniki v Sloveniji.

17. Zagorje ob Savi; taborišče nemških vojnih ujetnikov od julija do oktobra 1945.
18. Teharje; za nemške vojne ujetnike.
19. Idrija; v bolnici za duševne bolni, za nemške vojne ujetnike.
20. Vipava; za nemške in italijanske vojne ujetnike pri izviru reke Vipave.
21. Prestranek; v prostorih »Živinoprometa« taborišče za nemške in italijanske vojne ujetnike.

Za nobeno od taborišč, ki so nosila oznako od 1 do 7, niso vedeli, kje je shranjen arhiv. Ker so vsa taborišča do leta 1946 sodila pod vojaško poveljstvo, so domnevali, da je verjetno ves arhiv prevzela 4. armada v Ljubljani.⁵⁴ Ko je slovensko ministrstvo za notranje zadeve leta 1963 poskušalo zbrati podatke o vseh desetih taboriščih okraja Ljubljana (številke od 8 do 17), je le za polovico taborišč izvedelo, kaj se je zgodilo z njihovim arhivom. Za taborišče Jesenice je nekaj arhiva prevzelo takratno pooblaščenstvo tajne policije (UDV) na Jesenicah. Arhiv taborišča Kočevje je prevzel IX. oddelek ministrstva za notranje zadeve. Po razpustitvi kranjskega taborišča je del arhiva vojaškega značaja prevzela VP 6145 – 15. polk 2. divizije KNOJ, ostalo pa IX. oddelek ministrstva. V Novem mestu je arhiv prevzela uprava taborišča pri štabu divizije KNOJ-a v Ljubljani. Arhiv taborišča Dol pri Borovnici je prevzelo notranje ministrstvo, v Zagorju ob Savi pa je arhiv taborišča hranil rudnik Zagorje, ki je zaposloval ujetnike.⁵⁵

V dokumentaciji je večinoma uporabljen le termin »vojni ujetniki«. Le redka so poročila, ki govorijo o nemških vojnih ujetnikih. Predpostavljam, da so v ustanovah, ki jih obravnava članek, delali le nemško govoreči ujetniki, saj sem o italijanskih ujetnikih zasledil le en sam podatek.⁵⁶ Pri svoji domnevi se sklicujem tudi na zahtevo vojaških oblasti, ki so jo poslali ministrstvu za gradnje, v njej pa prosijo, naj jim v poročilih o vojnih ujetnikih, ki jih zaposlujejo, te razdelijo na Avstrijce in Nemce.⁵⁷

Za posamezna delovišča lahko le redko razberemo nacionalnost vojnih ujetnikov. A s posameznih poročil je razvidno, da so zaposlovali skoraj izključno le nemško govoreče. Tako je bilo npr. septembra 1945 v oddelku za gradnje okrožja Ljubljana od 582 ujetnikov 425 Nemcev (73 %), 134 Avstrijcev (23 %), 2 Poljaka, 1 Romun in 1 Jugoslovan.⁵⁸ V tehnični bazi Domžale so delali le nemški vojni ujetniki. Zadnjo skupino 849 italijanskih

54 AS 1931. Elaborat Nemški vojni ujetniki v Sloveniji. Na območju tedanjega okraja Ljubljana sta omenjeni še dve neoštevilčeni taborišči, in sicer Dražgoše in kamnolom Kokra. Obe sta delovali od leta 1945 do 1947.

55 AS 1931. Elaborat Nemški vojni ujetniki v Sloveniji. Dopis št. 03-S-9169/1 tajništva za notranje zadeve okrajne skupščine Ljubljana republiknemu sekretariatu za notranje zadeve SRS, 26. 1. 1964.

56 AS 233, MG, f. 329. Poročilo TB Cerknica o stanju nemških vojnih ujetnikov do 13. 12. 1945 pravi: »Ozdravljeni so se vrnili iz bolnice v Škofji Loki 4 ujetniki. Poslali so nam z njimi še tri Italijane, katere pa smo zavrnili, ker ne spadajo v naš lager.«

57 AS 233, MG, f. 329. Dopis št. 12/46 sekcije za vojne ujetnike komande zaledja 4. armade - MG, 5. 2. 1946.

58 AS 233, MG, f. 329. Stanje vojnih ujetnikov gradbenega oddelka ljubljanskega okrožja, 26. 9. 1945.

vojnih ujetnikov naj bi Jugoslavija repatriirala 27. junija 1947.⁵⁹ Na podlagi sporazuma med Titom in generalnim sekretarjem Komunistične partije Italije Palmirom Togliattijem je Jugoslavija že 27. novembra 1946 repatriirala 5.998 italijanskih vojnih ujetnikov.⁶⁰

Prehrana

Za prehrano vojnih ujetnikov so morala skrbeti ministrstva oz. ustanove, v katerih so delali. Tabela o prehrani je določil oddelek za prehrano glavne intendature MNO 6. junija 1945 in na nižjem nivoju ekonomski oddelek vojne oblasti v Sloveniji. Prehrana ujetnikov se je delila v štiri skupine. V prvi skupini so bili tisti, ki niso delali ali so bili zaprti, v drugi pa tisti, ki so opravljali lažja dela. V tretji skupini so bili ujetniki, ki so delali na polju, tisti, ki so delali v rudnikih, gozdovih, na železnici ali obali, pa so bili v skupini 4. Tabela je celo določala razmerja po posameznih prehranskih sestavinah glede na skupino. Tako so bila pri kruhu razmerja med 300 in 900 g, pri grahu, bobu, fižolu, makaronih in rižu od 100 do 180 g, pri zelenjavi, krompirju, repi pa od 200 do 600 g. Vrednosti glede masti, soli, moke, paprike, čebule, kisa, marmelade, sladkorne kave pa se glede na skupine niso razlikovale. Meso naj bi ujetniki dobili enkrat na teden, 200 g.⁶¹ Dnevni obrok hrane naj bi imel glede na skupine 1.532, 2.026, 2.478 ali 3.542 kalorij.⁶²

Čeprav je morala biti prehranjevalna tabela za ujetnike enaka kot za vojake JA, glede na težke razmere ob koncu vojne in negativen odnos do vojnih ujetnikov navodilo ni bilo uveljavljeno. Številne civilne ustanove so se izgovarjale, da ne morejo dobiti potrebne hrane in da so v tabeli predvidene boljše sestavine za vojne ujetnike, kot jih imajo delavci v državnih podjetjih.⁶³

Avgusta 1946 je ministrstvo za kmetijstvo predlagalo zmanjšanje mesečne količine sladkorja na enako količino, kot je bila predvidena za civiliste ali pa celo ukinitvev in nadomestitev z drugo hrano iz tabele. S tem bi prihranili za otroke in dojenčke mesečno okrog 12.000 kg sladkorja, saj je bilo takrat v Sloveniji okoli 16.000 ujetnikov.⁶⁴

Kako je bila organizirana prehrana oficirjev, ni podatkov. Neko navodilo iz julija 1946 navaja le, da so oficirjem odobrili prehrano v delavskih službenih menzah po

59 *Dokumenti o spolnoj politici SFRJ*, 1947, 2, str. 24.

60 *Dokumenti o spolnoj politici SFRJ*, 1946, 2, str. 285.

61 AS 233, MG, f. 429. Okrožnica in odredba glavne intendature komande zaledja MNO ekonomskemu oddelku vojne oblasti Slovenije, 6. 6. 1945.

62 AS 233, MG, f. 429. Dopis komande taborišč vojnih ujetnikov Celje vojne oblasti 4. armade gradbenemu vodstvu rekonstrukcije vsezvezne ceste Rimske Toplice - Zidani most v Rimskih Toplicah, 30. 7. 1945.

63 AS 233, MG, f. 429. Dopis št. 358. oddelka za vojne ujetnike MNO - MG, 26. 11. 1945.

64 AS 1118, MK, f. 63. Dopis referenta za vojaške zadeve MK Ivana Jerasa odseku za vojne ujetnike MNZ, 12. 8. 1946.

cenah, ki so veljale za domače delavce, vendar največ do 30 din.⁶⁵ Za prehrano stražarjev so skrbele tiste ustanove, v katerih so delali vojni ujetniki.⁶⁶

Obleka in obutev

Vojaki so bili ujeti v spomladanskih mesecih 1945, zato so bili temu primerno oblečeni. A že sredi julija so Rankoviću poročali, da za ujetnike primanjkuje 35–50 % obutve, 20–30 % oblek, 80 % odev, 75 % spodnjega perila in 80 % plaščev.⁶⁷ Do jeseni se je stanje še poslabšalo. Ustanove, v katerih so ujetniki delali, so na neustrezno obleko in obutev ob bližnji zimi večkrat opozorile. Iz ene od tehničnih baz so poročali: »*Veliko število bolnih povzroča nezadostna oprema, ker ujetniki v mrazu in mokroti nimajo čevljev, obleke niti odev.*«⁶⁸ Iz druge baze pa so pisali:

»Dalje ponovno sporočamo, da so tu za ujetnike razmere nevzdržne. Sedaj ko nastopa zima, nam še vedno kljub vsem našim pismenim in osebnim intervencijam na vse možne naslove nujno manjka: 123 parov čevljev, 40 bluz, 77 hlač, 170 majic, 153 srajc, 140 spodnjih hlač, 21 kap in 162 odev. Prosimo, storite, kar je možno, da se temu odpomore, sicer nam ne bodo nič koristili in nam bodo nasprotno s svojo boleznijo samo v breme.«⁶⁹ Do srede decembra so se razmere še poslabšale. »Snega je ponekod že 60 cm, ujetniki pa nimajo obutve in jih zato ne moremo vseh zaposliti. Če jih morete kje zaposliti v notranjosti, jih lahko oddamo 40–50, vendar bi oddali slabše opremljene. V delavnici jim sicer krpamo čevlje in cunje, vendar je to absolutno premalo.«⁷⁰

Tudi v poročilu direkcije cest piše, da so bili ujetniki na vseh deloviščih nezadostno obuti in oblečeni ter so nosili iztrošeno perilo.⁷¹

Največja težava je bilo zimsko obdobje 1945/46, saj je bilo šele oktobra izdano navodilo, da za obleko in obutev ujetnikov poskrbijo tista ministrstva, za katera ujetniki delajo in naj v njihovih proračunih za prihodnje leto pravočasno predvidijo te izdatke.⁷²

Težave so se tudi v naslednji zimi ponovile. Ministrstvo za kmetijstvo je menilo, da bi morala za oskrbo ujetnikov z obleko in vsem, kar potrebujejo, skrbeti samo vojaška

65 AS 235, MP, f. 12. Dopis št. 8584 oddelka za vojne ujetnike MNZ FLRJ, 27. 7. 1946.

66 AS 233, MG, f. 429. Dopis št. 358 oddelka za vojne ujetnike MNO - MG, 26. 11. 1945.

67 *Partizanska i komunistička represija*, dok. 70.

68 AS 233, MG, f. 329. Poročilo TB Cerknica - MG, o stanju nemških vojnih ujetnikov z dne 1. 12. 1945.

69 AS 233, MG, f. 329. Dopis TB Cerknica - MG, 11. 10. 1945.

70 AS 233, MG, f. 329. Poročilo TB Cerknica - MG, o stanju nemških vojnih ujetnikov do 13. 12. 1945.

71 AS 233, MG, f. 329. Poročilo o zaposlitvi vojnih ujetnikov po stanju 31. 12. 1945 Direkcije cest MG.

72 AS 233, MG, f. 329. Dopis št. 5781 MNZ DFJ - MNZ LRS, 10. 11. 1945. To je 27. novembra 1945 poslalo omenjeni dopis vsem ministrstvom.

oblast. Ministrstvo je opazalo, da so ujetnike pred časom oskrbeli z oblekami, coklami in nekaj perila, a so bili pred zimo (1946/47) raztrgani in bi potrebovali drugo. Nekateri ujetniki, predvsem tisti, ki so prišli iz taborišč, so bili tako slabo oblečeni, da jih niso mogli več pošiljati na delo. Dotedanja oskrba se jim je zdela neenaka in neenotna, ker so različne ustanove večji del na lastno pest nabavljale nujno potrebne stvari za svoje ujetnike. Na vse opomine jim je odsek za vojne ujetnike pri MNZ odgovarjal, naj za obleko in obutev poskrbijo sami, ker so kontingenti premajhni.⁷³ Pomanjkanje obutve in oblačil je ob nezadostni prehrani in ob težkem delu načelo zdravje številnih ujetnikov.

V taboriščih je povprečno ostala petina ujetnikov. Drugi so v glavnem spali v praznih zgradbah na deloviščih ali pa so jim tam naredili lesene barake.⁷⁴

Zaposlitev in delovni čas

Ujetniki so delali v (pre)težkih delovnih razmerah pod hudim psihičnim pritiskom, v slabih higienskih razmerah, ob slabi prehrani, obleki in obutvi. Izkoriščali so jih kot ceneno delovno silo. Delati so morali 6 dni na teden in toliko ur dnevno kot domači delavci v primerljivi stroki. Nedelja in priznani prazniki naj bi bili namenjeni počitku, striženju, britju, kopianju, pranju in čiščenju obleke ter bivališč.⁷⁵ Decembra 1946 je MNZ FLRJ izdalo navodilo, naj ujetniki ne delajo prvi in drugi dan katoliškega božiča, glede na zmožnosti ustanov, kjer delajo, pa naj jim za ta praznik izboljšajo prehrano.⁷⁶

Iz podatkov o zaposlitvi vojnih ujetnikov lahko razberemo, da so na deloviščih direkcije cest ti delali večinoma po 8 ali 9 ur dnevno.⁷⁷ V ustanovah ministrstva za kmetijstvo je delovni čas maja, junija, julija in septembra 1946 trajal 14 ur na dan, od tega 12 ur dežanskega dela in 2 uri počitka, aprila in septembra 1946 12,5 ur (11 ur dela in 1,5 ura za počitek), novembra, decembra, januarja in februarja pa 9 ur (8 ur dela in 1 ura počitka).⁷⁸

Zaradi pomanjkanja domačih strokovnjakov so bile ustanove zainteresirane za dodelitev zlasti strokovnjakov iz tehničnih strok. Gospodarski svet FLRJ je 17. julija 1946 odločil, da se lahko za delo izkoristi tudi vojne ujetnike oficirje, vendar le, če so

73 AS 235, MP, f. 12. Mnenje ministrstva glede zboljšanja organizacije dela z vojnimi ujetniki ima naslov Vojni ujetniki in ni datirano niti podpisano ter ima 2 strani. Po tekstu sodim, da je bilo napisano pred zimo 1946/47.

74 AS 233, MG, f. 329. Poročilo o stanju vojnih ujetnikov gradbenega podjetja Gradis - centrala Ljubljana, 22. 11. 1945; Podatki o vojnih ujetnikih gradbenega vodstva rekonstrukcije vsezvezne ceste Rimske Toplice - Zidani Most oddelku za gradnje okrožnega odbora OF Celje, druga polovica novembra 1945; Poročilo o vojnih ujetnikih TB Črnomelj, 8. 9. 1945; Poročilo o vojnih ujetnikih, 20. 9. 1945; Poročilo o zaposlitvi vojnih ujetnikov po stanju dne, 31. 12. 1945 direkcije cest MG; Dopis uprave cest oddelka za gradnje okrožnega NO Celje načelniku oddelka, 22. 11. 1945; Poročilo o vojnih ujetnikih, odgovor na okrožnico št. 1029/46 z dne 13. 11. 1945.

75 AS 233, MG, f. 429. Navodilo za delo z vojnimi ujetniki.

76 AS 235, MP, f. 12. Dopis št. 8240 odseka za vojne ujetnike MNZ FLRJ Narodni vladi Slovenije, 18. 12. 1946.

77 AS 233, MG, f. 329. Poročilo o zaposlitvi vojnih ujetnikov po stanju 31. 12. 1945 direkcije cest MG.

78 AS 235, MP, f. 12. Dopis št. 92/199 MKG vsem UDP in ostalim ustanovam kmetijskega resora, ki zaposlujejo vojne ujetnike, 21. 9. 1946.

strokovnjaki, če to sami želijo in če so zanesljivi. Vendar oficirji niso smeli biti napoteni za opravljanje navadnih del skupaj z drugimi vojnimi ujetniki.⁷⁹

Nadzor in straženje ujetnikov sta bila različna. Ponekod so jih stražili 100 %, ponekod pa sploh ne. Razlike niso bile samo med posameznimi ministrstvi, temveč celo med posameznimi delovišči istega taborišča. Tako npr. ujetniki uprave cest v okrožju Ljubljana na treh cestnih nadzorstvih Ig, Litija, Višnja gora niso bili zastraženi, na izpostavah uprave cest Kranj in Kamnik pa.⁸⁰

Na državnih kmetijskih posestvih je en stražar nadziral 14 ujetnikov. Na tistih posestvih, ki so imela le po 6 ujetnikov, stražarjev ni bilo. Po en stražar pa je bil na posestvih, ki so imela od 10–20 ali do 28 ujetnikov.⁸¹

Decembra 1945 je ministrstvo za kmetijstvo zahtevalo ostrejšo postopke z ujetniki. Navajali so, da se ponekod vojni ujetniki po končanem delu večkrat prosto gibljejo po vaseh in da celo zahajajo v gostilne, kjer govorijo s sumljivimi ljudmi. Po teh navodilih so morali ujetnikom odmeriti delovni čas, kot je bil v navadi v posameznem kraju ali ustanovi. Če jih ni bilo mogoče dovolj nadzorovati, vojni ujetniki ponoči niso smeli delati. V prostore, kjer so prenočevali, so morali priti do 20. ure, če je bilo mogoče, pa jih je bilo treba zaposliti v skupinah. Zunaj delovnega območja se brez stražarjev niso smeli gibati. Pogovori s civilnim prebivalstvom so bili prepovedani, razen po službeni dolžnosti. Če stražarjev ni bilo dovolj, so posestva za stražo morala zaprositi krajevno ali okrajno Narodno milico.⁸²

Nemške vojne ujetnike so uporabljali tudi za najbolj neprimerna opravila. Pomočnik načelnika OZNE za Slovenijo Albert Svetina v spominih opisuje, da so ujetniki iz Šentvida morali iz Brezarjevega brezna pobrati okoli 800 do 1000 razpadajočih trupel maja 1945 pobitih ujetnikov iz istega taborišča.

»Nemški ujetniki najprej niso hoteli delati. Prinesli smo jim hrano, ki jo je sicer imel Knoj, jim dali žganja, potem so začeli. Bili so pač ujetniki in jim ni preostalo drugega. V neznosnem smradu so prenašali iznakažena in razpadla trupla v nekaj sto metrov oddaljeno dolino in jih polagali ter zasipali v skupne jarke. Prav tam so trupla še danes zakopana. Delo je trajalo približno tri tedne. Brezno je bilo na ta način končno izpraznjeno. Posuli smo ga z živim apnom in ga spet zaminirali. Po končanem delu so nemški ujetniki še nekaj dni ostali pod knojevsko stražo v poslopju blizu brezna. V šentviško taborišče se niso več vrnili. Ko sem bil že na drugih dolžnostih, so jih knojevci odpeljali neznanu kam.«⁸³

79 AS 235, MP, f. 12. Dopis št. 8584 oddelka za vojne ujetnike MNZ, 27. 7. 1946.

80 AS 233, MG, f. 329. Poročilo o zaposlitvi vojnih ujetnikov po stanju dne 31. 12. 1945 direkcije cest MG.

81 AS 1118, MK, f. 63.

82 AS 1118, MK, f. 19. Navodila št. 5096/5 MK o postopanju z vojnimi ujetniki vsem upravljavcem in delegatom kmetijskih državnih posestev v državni upravi, 18. 12. 1945.

83 Svetina, *Od osvobodilnega boja*, str. 211.

Svetina še meni, da so z nemškimi vojaki v primerjavi z drugimi zaporniki, ki jih je videl v šentviškem taborišču, ravnali neprimerno lepše, »čeprav smo jih nazadnje uporabljali za najnevarnejša, tvegana in gnusna dela in so bili potem prav tako večinoma pobiti.«⁸⁴

Rdeči križ

Možnosti, da bi ujetniki družinam poslali obvestilo, vsaj v prvih tednih ujetništva ni bilo. Sredi julija 1945 taborišča še niso imela navodil, kako bi uredila ta pričakovanja ujetnikov.⁸⁵ Dokumentacija Rdečega križa Slovenije o vojnih ujetnikih je sila skromna. Organizacija, ki bi glede na svoje naloge morala imeti popoln pregled nad ujetniki, ni zapustila praktično nobenih podatkov. Iz poročila za leto 1945 razberemo le, da skladno z mednarodnim pravom odpravljajo tudi pošto za vojne ujetnike in da so do 19. septembra 1945 prek vojne cenzure 4. armade odposlali čez 10.000 sporočil.⁸⁶ Do aprila naslednjega leta so odposlali več kot 50.000 sporočil.⁸⁷

Pobegi in ponovna zajetja

Če je ujetnik pobegnil, so morala biti o tem obveščena krajevna in okrajna Narodna milica ter vojaška poveljstva, zlasti poveljstva v bližini meje.⁸⁸ Podatkov o ujetih ubežnikih v letih 1945 in 1946 nisem našel. Skleпам lahko, da je njihovo število stalno naraščalo, saj so bila septembra 1947 izdana splošna navodila za boljši nadzor ujetnikov na deloviščih. Sklenjeno je bilo tudi, da ujetniki ne bodo več delali na območjih, ki so od državne meje oddaljena manj kot 10 km.⁸⁹ Tajna policija (UDV) je zaradi številnih pobegov začela med ujetniki organizirati agenturno mrežo. V letu 1948 je v glavnem poskušala preprečiti množične pobege in pridobivati nove agente. Delo agenture je bilo usmerjeno na odkrivanje oficirjev in vojnih zločincev, odkrivanje vohunstva in sabotaž ter kraj imovine.

V UDV so ocenjevali, da so razlogi za pobeg ujetnikov različni. Sklepali so, da so bili premalo zastraženi, kar se je še posebej poznalo v začetku leta 1948, ko je bilo veliko vojakov JA demobiliziranih. Poveljstvom taborišč so očitali, da se za ujetnike premalo zanimajo. Ti pa so se izgovarjali, da jim ukazov odseka za vojne ujetnike ni treba spoštovati, saj so podrejeni KNOJ-u, torej vojski. UDV je tudi navajala, da so uslužbenci v državnih podjetjih ujetnike šikanirali ali pa so jim po drugi strani dajali preveč svobode,

84 Svetina, *Od osvobodilnega boja*, str. 213.

85 *Partizanska i komunistička represija*, dok. 70.

86 AS 616, Rdeči križ Slovenije (RKS), f. 2. Tajniško poročilo, 19. 9. 1945.

87 AS 616, RKS, f. 2. Poročilo o poslovanju RKS za skupščino glavnega odbora v Ljubljani, str. 21, 7. 4. 1946.

88 AS 235, MP, f. 19. Navodilo št. 5096/5 z dne 18. 12. 1945 o postopanju z vojnimi ujetniki je MK poslalo vsem upraviteljem in delegatom kmetijskih posestev v državni upravi.

89 ZAL, OLO Kočevje, sk. 3. Okrožnica ministrstva za komunalne zadeve LRS vsem okrajnim in mestnim LO, 10. 9. 1947.

kar so ujetniki ob pravi priložnosti izkoristili za pobeg. Veliko jih je pobegnilo ob premeščanju v Srbijo. V prvem četrtemesečju leta 1948 je pobegnilo 72 ujetnikov, a so jih 13 ujeli, v drugem četrtemesečju je pobegnilo le še 19 ujetnikov in kar 15 so jih ujeli. V zadnji četrtini leta je pobegnil le 1 ujetnik. Gotovo je na manjše število pobegov vplivala objava iz maja 1948, da bodo ujetniki repatriirani do 28. decembra 1948, saj so po objavi in po prvi manjši repatriaciji ujetniki pričakovali, da se bodo v domovino vrnili po redni poti.⁹⁰

Po mnenju UDV so skoraj pri vseh pobegih sodelovali civilisti, predvsem ženske. Z nasveti naj bi ujetnikom pomagali cenzorji, ki so cenzurirali pisma pobeglih ujetnikov, v katerih so ti opisovali pobege in poti, po katerih se najlaže pobegne, s tem, da teh pisem niso pokazali komandi taborišča, temveč ujetnikom, ki so se za pobeg pripravljali. Avstrijski železničarji, ki so vozili na progi Jesenice – Področca, so pomagali tako, da so vozili vlake z Jesenic proti predoru pri Hrušici zelo počasi. Ujetniki so lahko skočili na vlak in se tako varno odpeljali skozi predor v Avstrijo. Zvezo z avstrijskimi železničarji so ujetniki dobili na Jesenicah, na glavnem kolodvoru, kjer so razkladali koks za železarno Jesenice. Za pobege so bili v marsičem odgovorni tudi antifašistični odbori, ki so s pobegi na tihem simpatizirali in jih podpirali. Ujetnikom so celo svetovali, kako naj pobegnejo, da s tem ne bodo škodovali drugim ujetnikom v taborišču. Pri organizaciji pobegov so sodelovali tudi nekateri oproščeni vojni ujetniki. Mnoge ujetnike, ki se jim poskus pobega ni posrečil, so kasneje prisilili v pogodbeno delo v Jugoslaviji ali pa celo v ovadštvo.⁹¹ Zaradi agenturne mreže ovaduhov so postali ujetniki negotovi. Za pomoč se niso več upali obračati na civiliste, pa tudi drug drugemu niso več zaupali. Ujete vojne ujetnike so zaprli v zapore UDV v Ljubljani, kjer so jih zasliševali. UDV je obveščala KNOJ oz. Narodno milico, ki sta organizirala zasede in patrolje. Poostriili so nadzor tovornih vlakov, namenjenih v tujino, s katerimi so poskušali pobegniti tudi ujetniki iz drugih republik Jugoslavije.⁹²

Za leta 1945, 1946 in 1947 podatkov o ubitih vojnih ujetnikih na meji ni. Za leto 1948 pa poročilo navaja, da sta bila taka primera le dva. Za vse na begu ubite ujetnike bi KNOJ moral takoj narediti komisijski zapisnik in osebne podatke prek odseka za vojne ujetnike poslati Mednarodnemu odboru rdečega križa.⁹³

Umrli

Navodilo za delo z vojnimi ujetniki je določalo, da je treba umrlega pokopati po predpisih njegove veroizpovedi v posebno grobnico. Na najbližjem pokopališču je bilo treba določiti parcelo, na kateri bi morali za vsako narodnost določiti posebno mesto. Na

90 AS 1931. Elaborat Nemški vojni ujetniki v Sloveniji.

91 Prav tam.

92 Prav tam.

93 Prav tam.

grobu naj bi postavili lesen križ s tablo iz lesa ali pločevine, na katero bi napisali ime/očetovo ime/priimek, leto rojstva, leto smrti in matično številko umrlega. Smrtovnico za vsakega umrlega ujetnika so morali poslati oddelku za vojne ujetnike MNO.⁹⁴ Glede na navodila o uničenju grobov nemških okupatorjev in njegovih sodelavcev⁹⁵ je bilo izvajanje teh navodil prej izjema kot pravilo. Verjetno so bili »urejenega« pokopa deležni le umrli v bolnišnicah, medtem ko so umrle v taboriščih pokopali na neoznačenem kraju, prav tako kot tiste, ki so jih zaradi prekrškov ubili v taboriščih ali deloviščih. Leta 1997 sta Slovenija in ZRN podpisali sporazum o vojnih grobiščih, na podlagi katerega nemške vojake prekopljejo na tri vojaška pokopališča Nemcev v Sloveniji. Ta so v Kranju, Ljubljani in Celju.⁹⁶ Prekopi nemških vojakov med letoma 1990 in 2011 so opisani v knjigi *Prekopi žrtev iz prikritih grobišč*⁹⁷ in v poročilih Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč.

Umrljivost ujetnikov je bila zaradi lakote, podhladitev in boleznih prekomerna. Ujetniki so najpogosteje zbolevali za diarejo, pegavim in trebušnim tifusom, tuberkulozo, malarijo, hepatitisom, distrofijo, nefritisom, srčno insuficienco. Zbirnih podatkov o številu umrlih za leto 1945, 1946 in 1947 nisem našel. Leta 1948 je v ujetniški bolnišnici v Škofji Loki umrlo 24 ujetnikov. Kot razlog so bile navedene nalezljive bolezni in poškodbe pri delu.⁹⁸ Verjetno je moralo biti število umrlih pred letom 1948 veliko večje. To sklepam iz primera ujetnikov iz tehnične baze Cerknica, kjer jih je samo v času med 18. julijem 1945 in 1. decembrom 1945 umrlo 17, in sicer 7 v taborišču in 10 v bolnišnici Škofja Loka. Takrat je bilo skupno število ujetnikov v bazi 233.⁹⁹

Vrednotenje dela vojnih ujetnikov

Gospodarski svet vlade DFJ je 20. avgusta 1945 izdal odlok, po katerem so morala vsa podjetja, pri katerih so bili zaposleni vojni ujetniki, nakazovati razliko med plačo, ki bi si jo ujetniki prislužili, in stroški za njihovo oskrbo (hrana, stanovanje) državni hipotekarni banki. Ta bi morala sredstva zbirati v skladu za obnovo dežele in pomoč opustošenim krajem.¹⁰⁰

V kmetijskem sektorju so dnevno mezdo obračunali po 40 din, manj sposobnim oz. slabim delavcem pa po 30 din. Od tega so jim odšteli stroške za prehrano, stanovanje,

94 AS 233, MG, f. 429. Navodilo za delo z vojnimi ujetniki.

95 AS, 1931, f. 63, m. 18.

96 Ur. l. RS, 61/1999, Sporazum med Vlado Republike Slovenije in Vlado Zvezne republike Nemčije o vojnih grobovih.

97 Ferenc, *Prekopi žrtev*, str. 12–16, 35, 83–84, 96–100.

98 AS 1931, Elaborat Nemški vojni ujetniki v Sloveniji.

99 AS 233, MG, f. 329. Poročilo TB Cerknica o stanju nemških vojnih ujetnikov z dne 1. 12. 1945, oddelku za gradnje MG, 6. 12. 1945.

100 AS 235, MP, f. 12. Dopis št. 2500 Ministrstva za gozdarstvo DFJ Ministrstvu za gozdarstvo Slovenije, 21. 8. 1945, Odlok o obračunavanju mezd vojnim ujetnikom, 27. 8. 1945.

cigarete, obleko in perilo, obutev, zdravniško oskrbo, zdravljenje in druge izdatke.¹⁰¹ Pri zaposlitvi do 100 ujetnikov so lahko za vsakega odbili po 5 din na dan za stanovanje, razsvetljava, vodo in kurjavo in 2 din za prevoz hrane, če je bila vožena le za njih, in 1 din, če je bila vožnja tudi za civilne delavce. Hrana za ujetnike se je zaračunavala po 11,45 din na dan.¹⁰²

V gradbenem sektorju so delo vojnih ujetnikov obračunavali po 6,50 din na uro za navadna težaška dela, 7,50 din na uro za polkvalificirana dela (priučeni zidarji, tesarji, mehaniki), 9 din na uro za kvalificirana dela (izučeni mizarji, mehaniki), za posebno kvalificirane (inženirji, tehniki) pa po 11 din na uro. Od tako izračunanih mezd so odbili vse stroške za nabavo in prevoz hrane, cigarete, stražo (!), izgradnjo barak, nabavo slame itd., medtem ko je za oblačila moralo skrbeti pristojno taborišče.¹⁰³

Od dneva prevzema ujetnikov na delo do meseca novembra 1945 je 644 ujetnikov v direkciji cest v ministrstvu za gradnje imelo 48.665 delovnih dni z 392.440 delovnimi urami (povprečno 8 ur na dan). Zaslужek je znašal 2.945.865,40 din, odbitkov za oskrbo je bilo v višini 1.819.573 din (61,7 %), ostanek za nakazilo pa je bil 1.126.292,40 din (38,3 %).¹⁰⁴

Zaradi enotnega postopka pri nagrajevanju vojnih ujetnikov in zaradi njihove večje motiviranosti za delo je gospodarski svet vlade FLRJ izdal odlok, po katerem se je morala vojnemu ujetniku, ki je v odrejenem delovnem času izpolnil predpisano normo, dati dnevno nagrada 10 din, tistemu, ki pa je prekoračil normo, predvideno za domače delavce, pa se je morala izplačati ista vsota in pod istimi pogoji kot domačemu delavcu. Tudi glede ostalih nagrad (udarniških, inovatorskih, racionalizatorskih, prekournno delo) in bonitet bi morali vojne ujetnike nagrajevati tako kot domače delavce. Posebno so bili ugodnosti deležni vojni ujetniki z visoko strokovno kvalifikacijo, specialisti, ki so izvajali mojstrska dela ipd.¹⁰⁵

Sodni postopki in kazni

Vojnim ujetnikom so izrekli disciplinske kazni na temelju ukaza o disciplinski odgovornosti vojnih oseb JA in Ženevske konvencije. Konvencija je določala, da glede discipline veljajo za ujetnike enake kazni kot za vojsko. V primeru bega jim ob ponovnem zajetju niso smeli odvzeti pravic, ki so jim pripadale po konvenciji, lahko pa so jih strožje

101 AS 235, MP, f. 19. Dopis št. 68/5 referenta za upravo državnih posestev MK vsem UDP, 23. 1. 1946.

102 AS 1118, MK, f. 63. Dopis št. 92/8 MK vsem UDP in ustanovam kmetijskega značaja, ki zaposlujejo vojne ujetnike, 28. 6. 1946.

103 AS 233, MG, f. 329. Okrožnica o postopanju z vojnimi ujetniki, 2. 10. 1945.

104 AS 233, MG, f. 329. Obračun dnevnic vojnih ujetnikov od dneva njihovega prevzema na delo do meseca novembra 1945. Ujetnike so zaposlovala uprave cest okrožnih NOO Ljubljana, Celje in Novo mesto, nista pa jih zaposlovali upravi cest mestnega izvršnega NOO Ljubljana in okrožnega NOO Maribor.

105 ZAL, OLO Kočevje, šk. 3. Okrožnica ministrstva za komunalne zadeve LRS vsem mestnim in okrajnim ljudskim odborom, 10. 9. 1947.

nadzorovali, disciplinsko kaznovali. Disciplinska ali sodna kazen pa ni smela vplivati na repatriiranje. Zapor kot najstrožja disciplinska kazen ne bi smel presežati 30 dni. Po Ženevski konvenciji naj bi ujetnik imel v primeru obtožbe možnost obrambe in v primeru obsodbe možnost pritožbe. Priznanja niso smela biti izsiljena.¹⁰⁶

Iz spominov nemških vojnih ujetnikov lahko razberemo prakso, ki ni ustrezala ravnanju po Ženevskih konvencijah, saj so si zasliševalci v iskanju »vojnih zločincev« privoščili prav vse. Za priznanje jetnikov so posegali po zelo krutih metodah. Pri tem so zaradi groženj sodelovali tudi nemški ujetniki. Proti nekaterim, ki so bili repatriirani v Nemčijo, so bili v 50-ih letih prejšnjega stoletja sproženi sodni procesi, ker so med zasliševanjem v Vršču maltretirali svoje sojetnike. Večina, ki se je znašla na zatožni klopi nemških zveznih sodišč, je svoje početje opravičevala z grožnjami po likvidaciji, če funkcije zasliševalca ne bi sprejeli.

Tudi italijanski ujetniki iz taborišča Borovnica so se spominjali, da so bili ujetniki za prekrške zelo strogo kaznovani, celo s smrtjo. Ko so primerjali svoj položaj s položajem nemških ujetnikov v tem taborišču, pa so povedali, da so bili nemški ujetniki ustrezneje obravnavani in da so imeli več ugodnosti.¹⁰⁷

Navodilo ministrstva za obrambo je določalo, da sodno preiskavo opravlja vojaški preiskovalec komande vojnega področja oz. komande mesta, kjer je vojni ujetnik storil kaznivo dejanje. Sodne kazni so izrekala vojaška sodišča, ki naj bi se držala odloka o vojaških sodiščih in ustreznih odločb zakona o Ženevski konvenciji.¹⁰⁸

Po podatkih sodnih vpisnikov in registrov, ki jih je v svoji raziskavi zbrala dr. Jelena Lopičić Jančić, je bilo v času med letoma 1945 in 1949 zaradi vojnih zločinov v Jugoslaviji na vojaških sodiščih obsojenih 1.392 nemških vojnih ujetnikov. Skupina približno 1.000 nemških ujetnikov leta 1949 ni bila repatriirana, ker so tožilci zatrjevali, da gre za vojne zločince. Zadržali so predvsem oficirje in podoficirje. 922 oseb je bilo pravnomočno obtoženih, od teh je bila nad štiridesetimi izvršena smrtna obsodba, dvainpetdesetim pa so smrtno kazen spremenili v zaporno.¹⁰⁹

Higiena in zdravstvo

Oprostivte od težjega dela ali dela nasploh naj bi bili upravičeni le tisti, ki so zdravstveno oskrbo zares potrebovali. Lažje obolele so zdravili v bataljonskih ambulantah, težje obolele pa so pošiljali v bolnišnico najbližjega ujetniškega taborišča. Če te ni bilo, so jih pošiljali v najbližjo vojaško bolnišnico. Vsaka vojaška ali civilna bolnišnica je bila dolžna sprejeti težje obolele ujetnike in opraviti nujne kirurške posege.

106 *Međunarodne konvencije o ratnom pravu i o sigurnosti.*

107 Lampe, *Taborišče za italijanske deportirance*, str. 48–50.

108 AS 233, MG, f. 429. Navodilo za delo z vojnimi ujetniki.

109 Lopičić-Jančić, *Ratni zločini*, str. 16.

Po navodilih MNO bi se ujetniki morali zdraviti le v ujetniških bolnišnicah. Ker pa teh ni bilo ali pa so bile premalo specializirane, so ujetnike zdravili tudi v civilnih ustanovah in so račune naslavljali organom MNO. Ker ti niso imeli za to predvidenih sredstev, je sanitetni oddelek MNO februarja 1946 ponovno ukazal, v kakšnih primerih lahko pride pri zdravljenju do izjem.¹¹⁰

Ujetnike s težjimi poškodbami in hujšimi boleznimi so zdravili v centralni vojaški bolnici v Škofji Loki in v vojaški bolnici Novo Celje. Stroške zdravljenja vojnih ujetnikov je bil dolžan poravnati tisti, ki je ujetnike zaposloval.¹¹¹ Ko je Sanitetni oddelek komande zaledja 4. armade Vrtnarskemu zavodu Medlog pri Celju poslal račun 3.875 din za zdravljenje in oskrbo ujetnika Augusta Schilla v ujetniški bolnišnici Novo Celje, se je to zavodu zdelo preveč. Stroški zdravljenja bi tako znašali 132 din dnevno, če pa bi se zdravil v civilni državni bolnišnici, pa bi bili kar za 100 din nižji.¹¹² V bolnišnici Usmiljenih bratov v Kandiji v Novem mestu so bili bolniški stroški za zdravljenje in oskrbo 4 ujetnikov za 127 dni 5.248 din oziroma 41 din na dan po osebi.¹¹³

Od 3.950 ujetnikov, ki so delali v gradbenem sektorju, je bilo v bolnišnici 289 oseb ali 8,4 %. Enak odstotek ujetnikov je bil bolnih, a se niso zdravili v bolnišnici. V bolnišnici je bilo največ ujetnikov iz tehničnih baz, in sicer 14 %. Med njimi je izstopala tehnična baza v Škofji Loki, iz katere je bilo v bolnišnični oskrbi 32 % ujetnikov, 10 % pa je bilo bolnih. Ujetniki te tehnične baze so obnavljali vas Dražgoše, ki jo je nemška vojska leta 1942 do tal požgala.¹¹⁴

Drugi postopki z ujetniki

Navodilo za delo z vojnimi ujetniki je določalo večino tistega, kar so predvidele Ženevske konvencije, a v praksi se teh navodil ni moglo ali hotelo upoštevati v celoti. Tako je bilo npr. navedeno, da je treba ujetnikom omogočiti opravljanje verskih obredov, izvajanje športne aktivnosti, v enem mesecu naj bi imeli možnost poslati dve dopisnici in eno pismo. Omogočeno naj bi jim bilo tudi urejanje osebnih in materialnih zadev, dajanje pooblastil, izjav in oporok. V nujnih primerih naj bi jim bilo dovoljeno poslati tudi telegram.¹¹⁵

V vseh ujetniških taboriščih so bili antifašistični (dalje AF) odbori, katerih naloga je bila prepričevati ujetnike o posledicah nacizma. Sestavljali so jih vsi antifašisti v

110 AS 230, Ministrstvo za trgovino in preskrbo (MTP). Ukaz Komande zaledja 4. armade, št. 1059, 11. 2. 1946.

111 AS 235, MP, f. 12. Dopis št. 8499-S načelnika sanitete 4. armade - MKG, 6. 12. 1946. AS 233, MG, f. 329. Okrožnica o postopanju z vojnimi ujetniki direkcije državnih gradbenih podjetij, 2. 10. 1945.

112 AS 1118, MK, f. 63. Dopis Vrtnarskega zavoda Medlog pri Celju finančnemu oddelku Komande zaledja 4. armade, 6. 8. 1946.

113 AS 1118, MK, f. 63. Dopis št. 878/1 državne kmetijske šole Grm pri Novem mestu - UDP MK, 17. 8. 1946.

114 AS 233, MG, f. 329. Pregled vojnih ujetnikov zaposlenih v državnem gradbenem sektorju. Stanje 1. 12. 1945.

115 AS 233, MG, f. 429. Navodilo za delo z vojnimi ujetniki.

taborišču, delo odbora pa so vedno vodili trije: predsednik antifašistov za Nemce, predsednik antifašistov za Avstrijce (ki je opravljal funkcijo podpredsednika) in inštruktor za mladino. V letih 1945 in 1946 je bilo v taboriščih nekaj starejših in za delo nesposobnih ujetnikov, ki jih podjetja niso hotela zaposlovati. Po nekaj mesecih so jih poklicali v Beograd, kjer so opravili tečaj za antifašiste. Ker so jih s tega tečaja nekaj poslali tudi domov, je postalo članstvo v njem zanimivo tudi za druge. Tako so se v AF odbore vrnili tudi nekdanji člani NSDAP in Hitlerjugenda in takšni, ki so se hoteli izogniti drugemu delu ali dobiti priložnost za pobeg. Tako je npr. pobegnilo celotno vodstvo AF odbora v Kranju. So pa AF odbori po taboriščih organizirali kulturno-prosvetno delo, športne tekme in stenske časopise. Taborišče 313 Ljubljana-Rožnik je imelo celo svojo godbo. V marsičem so bili odbori posredniki med poveljstvom taborišča in ujetniki.¹¹⁶

Repatriacija

Zunanji ministri Velike Britanije, Francije, ZDA in Sovjetske zveze so se 23. aprila 1947 dogovorili, da se repatriacija nemških vojnih ujetnikov izvede do 31. decembra 1948. Splošna repatriacija naj bi se v Jugoslaviji začela 1. septembra 1948 in končala 18. januarja 1949.¹¹⁷ Takrat je bilo v Jugoslaviji še 52 ujetniških taborišč.¹¹⁸

Še pred splošno repatriacijo so iz ujetništva izpustili nekaj tisoč po večini invalidnih ali bolnih ujetnikov, ki za delo niso bili primerni. Jugoslovanske oblasti so objavile, da so do polovice januarja 1949 repatriirale 74.354 ujetnikov in ob tem navedle še 10.621 umrlih, 4.407 pobeglih, 2.882 oseb, ki so bili v kazenski preiskavi in 4.225 oseb, ki so sklenili delovne pogodbe za delo v Jugoslaviji.¹¹⁹

V prvih štirih mesecih leta 1948 je v Sloveniji umrlo 13 ujetnikov, 2.766 so jih premestili zunaj Slovenije, 199 pa repatriirali. V začetku maja 1948 je bilo v Sloveniji še 6.481 ujetnikov. Do začetka septembra se je število ujetnikov zmanjšalo na 5.970. V tem obdobju je 10 ujetnikov umrlo, 155 so jih premestili, 304 pa so bili repatriirani. Do 1. decembra 1948 v Sloveniji vojnih ujetnikov ni bilo več, saj so bili vsi repatriirani. Pred končno repatriacijo je UDV zaslišala vse ujetnike, ki so se udeleževali v policijskih in orožniških enotah, in radiotelegrafiste. Njihove navedbe so nato preverjali tudi na terenu. Kratka zaslišanja in preglede so opravili tudi z vsemi drugimi ujetniki, predvidenimi za repatriacijo. Osebe, ki so bile pri policiji, orožništvu, SA, SS, NSDAP, so zadržali do zadnje repatriacije. Prvi so bili repatriirani Avstrijci, invalidi, Volksdeutscherji, Južni Tirolci in v decembru 1948 še Nemci.

116 AS 1931. Elaborat Nemški vojni ujetniki v Sloveniji. Več o delovanju AF odborov gl. Lampe, *Prevzgoja nemških vojnih ujetnikov*, str. 955–967.

117 Rodinis, *Velika praznina*, str. 70.

118 Prav tam.

119 Prav tam, str. 75.

Viri in literatura

Viri

Arhiv Republike Slovenije

AS 230, Ministrstvo za trgovino in preskrbo NVS, f. 37.

AS 233, Ministrstvo za gradnje NVS, f. 329, 403, 429.

AS 235, Ministrstvo za poljedelstvo NVS, f. 12.

AS 1118, Ministrstvo za kmetijstvo in gozdarstvo LRS, f. 12, 19, 63, 64.

AS 1931, Ministrstvo za notranje zadeve RS, f. 63.

AS 616, Rdeči križ Slovenije, f. 2.

Zgodovinski arhiv Ljubljana

ZAL NME/0024, Okrožni ljudski odbor Novo mesto, šk. Tajništvo 1946.

ZAL KOČ/0011, Okrajni ljudski odbor Kočevje, šk. 3.

Tiskani viri

Dokumenti o spolnoj politici SFRJ, 1946, 2. Beograd, 1985.

Dokumenti o spolnoj politici SFRJ, 1947, 2. Beograd, 1986.

Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.–1946. Dokumenti. Slavonski brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Banije, 2005.

Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.–1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja. Slavonski brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Banije, 2006.

Literatura

Böhme, K.W., *Zur Geschichte der Deutschen Kriegsgefangenen des Zweiten Weltkrieges: Die Deutschen Kriegsgefangenen in Jugoslawien 1941–1949.* München: Gieseking, E u. W., 1962.

Ferenc, Mitja, *Prekopi žrtev iz prikritih grobišč (1990–2011).* Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2012.

Ivanović, Drago, *Razvoj orožanih snaga SFRJ 1945–1985. Savezni sekretariat za narodnu odbranu II. Organizacija i nadležnosti.* Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1989.

Kaltenegger, Roland, *Titos Kriegsgefangenen. Folterlager, Hünnergarsche und Schauprozesse.* Graz; Stuttgart: Leopold Stocker Verlag, 2001.

Lampe, Urška, *Taborišče za italijanske deportirance v Borovnici in konvencija o ravnanju z vojnimi ujetniki.* Diplomsko delo. Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije, 2011.

Lampe, Urška, *Prevzgoja nemških vojnih ujetnikov v času druge svetovne vojne v Jugoslaviji.* *Acta Histriae* 22 (4), 2014, str. 955–967.

Lopičić-Jančić, Jelena Đ., *Ratni zločini protiv ratnih zarobljenika: Sudska praksa.* Beograd: Vaša knjiga, 2005.

Lopičić-Jančić, Jelena Đ., *Krivičnopravna zaštita ratnih zarobljenika u Jugoslavenskom krivičnom pravu.* Beograd: Vaša knjiga, 2005.

Međunarodne konvencije o ratnom pravu i o sigurnosti, Zagreb 1929.

- Mikola, Milko, *Delo kot kaznen. Izrekanje in izvrševanje kazni prisilnega, poboljševalnega in družbeno koristnega dela v Sloveniji v obdobju 1945–1951*. Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2002.
- Mikola, Milko, *Rdeče nasilje, represija v Sloveniji po letu 1945*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2012.
- Nawratil, Heinz, *Die deutschen Nachkriegsverluste unter Vetreibenbenen, Gefangenen und Verschleppten*. München; Berlin: Herbig, 1988.
- Novosel, Đorđe in Ilija Nikezić, *Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945–1985. Savezni sekretariat za narodnu odbranu I. Sadržaj rada*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1990.
- Rodinis, Andrej, *Velika praznina. Njemački ratni zarobljenici na radu u Bosni i Hercegovini*. Tuzla: Bosanska riječ, 2016.
- Svetina, Albert, *Od osvobodilnega boja do banditizma: pričevanje Alberta Svetine*. Ljubljana: Nova obzorja, 2004.

Summary

Mitja Ferenc

German Prisoners of War in Slovenia. Organization of Camps and Working with Prisoners of War

In the article, the author describes how the Ministry of Defence of the Democratic Federal Yugoslavia and, subsequently, the Ministry of the Interior of the Federal People's Republic of Yugoslavia organized camps for prisoners of war, the majority of whom were Germans. The Yugoslav authorities tailored written instructions on dealing with prisoners of war to the Geneva Conventions; however, on (too many) occasions the actual practice turned out to be different. Based on instructions and reports delivered by ministries that used prisoners of war as cheap labour, the author describes the provision of their food, clothing and footwear, health care and accommodation, but also their number, records, distribution and assessment of their work. Based on an analysis of the State Security Administration, he described the organization of camps in Slovenia, the control over prisoners, punishment for escaping or committing offences, and concludes the article with the repatriation in 1948.